

végig emlékei Közép-Kelet-Európáját, s nem(csak) arra az eredményre jut, hogy milyen pitiánerek, esendők itt a viszonyok, hanem arra is, hogy sehol sem más az értelmiségi lét, s akkor már jobb itthon az ismert (anya)nyelvben, közegben. Mert feladatot csak itt találhat magának igazán — döbbsenti rá az emigrációra készülő lengyel költőbarátjának vergődése, sorsa. Dühíti, el is keseríti ez a tény, hogy a kis népek, nyelvek legfeljebb ha heveny politikai izgalmat válthatnak ki ott a „nagy” világban, de ezzel együtt is csak az egzotikum erejéig. Márpedig ez kevés is, megalázó is. Ha úgy tetszik, ez már valóban direkt „politizálás”, noha szerzőnk váltig szabadkozik ez ellen, mondván, hogy erre nincs, nem lehet ideje, mert az életművét kell megalkotnia.

Gyenge poén lenne ezek után a Spiró neve körül mostanában kavargó, szintén heveny vitákra utalni, mert a szerzőnek abban van igaza, hogy a művek felelnek vagy nem felelnek önmagukért. Igen, Spiró is írt, ír felejthető opuszokat, de ki nem? Vannak korok, helyzetek, amikor a személyiség szűknek érzi azt a ketrecet, amely élni, alkotni adatott, s úgy védekezik, hogy eltúlozza, megnöveszti a gesztusokat, a gesztusok jelentőségét. Gyarlóságok ezek is, emberiek, de baj, ha elhomályosítják magukat a műveket (a jókat), a teljesítményt. Ez a karcsú kötet túléli, Adyval szólva, „e mai kocsmát”. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

HORPÁCSI SÁNDOR

A kritika hitele és hatékonysága

LENGYEL BALÁZS: EGY MAGATARTÁS TÖRTÉNETE

A kritika hitelének és hatékonyságának legfőbb forrása: a személyiség fajsúlya. E fajsúly ötvözője nemcsak a tehetség eleve adott befogadói érzékenysége, hanem a hajlam s az ítélőképeség szívós kiművelése, az intuíción és racionalitás szerencsés arányú „működtetése”.

Az intuíciónak ugyanis — vallja Lengyel Balázs mestereivel együtt — nem kell félnie a határozott nézetek befolyásoló szerepétől, sőt, az elvektől vezérelt intuíciónak a legtermékenyebb, s mindez ízlésünk természetét is módosíthatja. „A teremtő kritika mindenkor abban látta hivatását — idézi egyetértően Halász Gábort —, hogy irodalmi ideálokat tűzzön ki, az ízlést tudatosítsa, az alkotóerőket ösztönözze, a közönséget nevelve, kedvező intellektuális légkört teremtsen... Mélni csak mértékkel lehet...”

Nos, Lengyel többször is körvonalazza saját mértékrendszerét és kritikusi gyakorlata más tényezőit, s pl. a tanulmányíró Babits, a kritikus Rónay, az esszéíró Cs. Szabó László vagy Halász Gábor munkásságának vizsgálatakor azon vonásokat emeli ki, melyek rá is ösztönzően, alakítóan hatottak. Babits belső fejlődését vázolván pl. döntő jelentőségűnek látja az *ösztönösség* és a *racionális* viszonyának tisztázását. 1910-ben, Bergson filozófiájáról írt tanulmányában Babits még Bergson lelkes híveként méltatja az ésszel be nem fogható tudat alatti világ jelentőségét, az „ihlet és élet” szoros párhuzamát, hogy majd 1917-ben az ösztönösségben, a racionális ellenességben fedezze fel a „veszedelmes világnézet” csírjait, az emberiségre bajt zúdító ellenséges erőt. Lengyel azonban figyelmeztet Babits végtelentől tartózkodó arányérzékére is, arra, hogy az író mindkét sarkosított véleményében megjelenik egy-egy tompítottabb hangvétellű ellenpontozás. 1910-ben a szimpla ösztönösségtől óv; 1917-ben pedig a felületlen, lapos észkultuszról. Babits szerint csak az ösztön és értelem egy új, magasabb szintű egységének megteremtése lehet eredményes, „így lesznek költészet és tudomány, intuíción és értelem fegyvertársak ellenségek helyett”.

Lengyel könyvének az előbbiekhöz hasonlóan ismétlődő kérdésköre: az írói, kritikusi *szubjektivitás* s a kifejező kép, gondolat *objektív* érvényének viszonya. Cs. Szabó László esszéinek vizsgálata kapcsán Lengyel az esszét „az összes tények számbavétele után bennünk kialakult élmény” közlése műfajának mondja, melyben a személyiségrajz, a korrajz, minden adat a szubjektum gyűjtömedencéjében motíválódik, s minden az esszéírói látomás részévé válik. Úgy és olyképpen persze, hogy az esszének egyszerre kell objektív érvénnyel tárgyalt témájáról s az esszé írójáról is vallania.

Ilyen értelemben egyszerre vallomásosak s egy objektívebb érvényű képet munkálók Lengyel Balázsnak a változatos összetételű kötetben szereplő esszéi, tanulmányai, kritikái, emlékezései is. A gyűjteményben a Babitsról szóló tanulmányokon — s a jelzettekben — kívül többek közt pl. Rónay György, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Vas István, Kálnoky László, Szécsi Margit, Lakatos István, Végh György, Vidor Miklós lírájáról, Tersánszky, Ottlik, Mándy prózájáról olvashatunk írásokat. A kiemelt névsorban Illyés, Csoóri s Tersánszky jelenti azt a „másságot”, az „élménylírát”, s az „élményszerű, eseményes” epika azon típusait, melyek tulajdonképpen eltérnek a Lengyel Balázs képviselte irodalmi eszménytől.

De Lengyel (mint Rónayról beszélve magára nézve is érvényesen magyarázza) „kritikusi beleélésének tágassága miatt... a legkülönbözőbb stílusokban és alkotás-módookban is el tudta választani a jót a rossztól”. Mind e mögött a tényleges emberi, művészi teljesítmények őszinte megbecsülése s egy kiforrott erkölcsiségű magatartás rejlik. Ez az erkölcs, végül is, a szakma törvényeinek szigorú betartására, a műveknek az esztétika „játékszabályai” szerinti megközelítésére kötelez. Az *igényességet, az igazságnak a képességeink szerint való legpontosabb megragadását* érzi a babitsi tanításban is leglényegesebbnek a maga számára Lengyel.

Az esztétikai érték Lengyel szerint (is) a szemléleti-etikai s nyelvi szférák egységéből alakul, s azon művekről, melyek a költői, írói világlátás és magatartás szempontjából is jobban közelítenek eszményeihez, több s intenzívebb méltányoló szava van. De írásaiban úgy van jelen a kontúros személyesség, hogy közben mindig világosan, egyértelműen beszél, s lehetőséget ad a viszonyításra, az olvasó saját (esetleg eltérő) ítélete kialakítására, érvényesítésére is.

Lengyel Balázs lírasszemlélete szerint a XX. században a „romantikus” én-lírában túllépők képviselik az igazi lírai modernséget. Ezért értékeli nagyra Babits „objektívizáló” lírikusi attitűdjét. Az alanyiságot „meghaladó”, az önmagát „valami másba” belevetítő líra azonban Lengyel megvilágításában nem elvont és hideg. Ellenkezőleg, a személyiség olyan mély rezzenéseit, esetleg gyötrelmeit fejezheti ki, mely már el sem bírja a direkt néven nevezést, s csak áttételesen objektívizálható. Életérzéssummát, létfilozófiai értelmezést tartalmazó „közérzeti vagy létlírának” nevezi Lengyel e típust. S Babits azért lehet e tendencia ösztönzője, mert ő maga sem „hideg költő”. Lengyel szerint Babits „heves, filozofikus gondolkodásmódja a legkisebb impulzusra is fogékony érzelmvilág fölött gomolygott”. S a Babitsban feszülő ellentmondások gyökere „a világ befogadásának szikkasztó teljességvágya és e vágy betölthetetlensége. A soha meg nem elégedés mint emberi, költői állapot”.

Lengyel koncepciójában azonban nem egyszerűen Babits „új klasszicista” eszményének folytatásáról van szó. Az *Újhold* egykori szerkesztőjénél mindez egy szürrealisztikus eszközökkel is kifejeződő „igazi realiztikusság” követelménye irányába mozdul el.

Lengyel e líratípus jellemzésével együtt irodalomtörténeti értékrendjét is nyilvánítja, s a fenti meghatározók egyben az irodalmi összefolyamat legfelső szintjét is jelentik számára. Ezért látja (láthatja) oly egyetemesnek (s talán a valóságosnál is kiterjedtebbnek) Babits szerepét. De ha a XX. századi magyar irodalomból, ahol egy Ady, Móricz, József Attila, Németh László neve is fémjelez, a magunk részéről elsősorban nem (vagy nemcsak) Babits nevét emelnénk is ki, Lengyel elvi következetessége, erkölcsi tartása akkor is tiszteletet ébreszt. Elemzési módszerei

pedig mindig tanulságosak, s konkrét műfeltárásainak telitalálatszerű eredményei ismételtlen meglepetést keltenek.

Lengyel, a mű jobb megértése érdekében, kialakulásának lehetséges alternatíváival, alkotáslélektani problémákkal is foglalkozik, máshol meg az olvasóra tett hatásmechanizmusból indul ki. De jól tudja, s kifejti, hogy a kész mű s az előzmény már nem ugyanaz a dolog, s fő figyelme a létrehozott alkotás belső szerkezeti világára, az egész és rész arányainak milyenségére összpontosul. A művet a hagyományos értelemben felfogott tartalmi-formai egység jegyében szemléli, de mivel az eszmei s etikai elemek a nyelvi-esztétikai közegben speciális funkciót nyernek, a „megoldás” mikéntjét döntő jelentőségűnek tartja, s nemegyszer innen kiindulva következtet az Egész karakterének minőségére.

„Egy költői lét hatékonysága végső soron... szavai evidenciáján múlik” — hangsúlyozza a műalkotás poétikai karaktere alapelemeinek fontosságát, s Babitsot idézve folytatja: „Ha a kellő szó a kellő helyen nem áll rendelkezésemre: művem papirosízű, rajzom érdektelen.” Rónay György lírai beszédmódjának elemzésekor pl. az „objektíváló parnasszien” modor s a „pillanatot rögzítő természeti képek”, a „hűvös elvontság és látványos konkrétumok” arányának változásaira figyelve, e líra vallo-másosságának közvetett jellegét állapítja meg. Weöres *Kézírási könyve* nyelvi-képi anyagát vizsgálva két alaptípust: egy rapszodikusabb, szabadabb asszociációs kapcsolódásút, s egy világosabb koncepciójú versmag köré szerveződő formát különböztet meg. Az előbbi egy megfoghatatlanabb sejtelemkört sűrít, ez utóbbi pedig „egy világos koncepció...”, egy magát közölni kívánó szemlélet, élmény, megfigyelés (célirányosabb) foglalata.” Weöres *Posta messziről* című kötete kapcsán pedig a versek drámai terét, a személytelenítő költő „mitikus vagy heroikus álarcait”, a végső kérdésekkel való viaskodás párlatának jelenlétét méltányolja. „Részletesen kimunkált szürrealista képeivel” Kálnoky is a végső kérdések kutatója, értelmezi Lengyel a költő *Bálmák a parton* című könyvét. Lakatos István költészetében a „létlíra” egyik változatát üdvözli; Vas István költői magatartásában a filozofikusságot, s a „racionálisnak még az irracionális irányába” is tapogató gesztusait tartja nagyra. Jékely erejét elsősorban a hangjában fedezi fel, „a kiforrott tartalom és a kifejezés bizonyos ellentmondásos feszültségében”, „az ősbib létezésnek... modern hiperszugesztív” megszólaltatásában, s a szemléletesen gondolkodó Jékely „olykor szürrealista elemekkel is élő pazar képalkotásában”.

Lengyel nem becsüli le a nemzeti sorstudattól áthatott, a történelmi szerepet vállaló lírát, de e kérdésben — talán az ötvenes évek sematikus lírájának hangzatos üresjáratából is okulva — óvatosan fogalmaz. A leghatékonyabbnak azt tartja, ha ezen összetevők egy „világégeszt” megragadó egységen belül, annak alkotórészeként jelennek meg. Illyés *A semmi közelít* című kötetének anyagában pl. ily költészetet fedez fel. Illyésnél — fejtegeti — a társadalmi és nemzeti léttudat egy emberi-költői teljességbe beemelt problémaként van jelen. „Bármilyen lényeges is (különösen a magyar olvasó számára) az a szerep, amelyet [Illyés] betöltött, lényegesebb nála a költő egésze, művében megformált teljessége, melynek a szerep egyetlen, jóllehet fontos szeglete csupán.” „A létezés iszonyatos ellentmondásai okán fűlik fel a mindig érvelő, aprózó logikai lépésekkel haladó Illyés-vers”, s így alakul ki „Illyés lét- és történelemmagyarázata a végső kérdések szempontjából”.

S ha Illyésnél a „világégeszt” kifejeződésében, Csoórinál a tárgyiasítás hajlamában s „a lényegét kutató szürrealista képben” találja meg Lengyel a saját líraelveire is rezonáló azon vonásokat, melyekkel egyben a tárgyáról kialakítható rajzot számunkra is plasztikusabbá teszi. Akkor is, ha egy-egy más oldalról való közelítéssel esetleg újabb árnyalatokkal vagy némileg más hangsúlyokkal módosítaná a képet.

Egy kritikus szakmai hozzáértését az jelzi: milyen mértékben képes egy művet több síkú szerkezetnek tekinteni, s mily árnyaltsággal képes e dimenzionáltságot megmutatni. Felfogásának sajátosságait pedig, hogy a műnemen belül az alkotóelemek között miképp hierarchizál, mit érez, lát fő rendezőelvnek, kohéziós erőnek.

Lengyel Balázs — miként líraértelmezéseiben — az epikai teljesítmények vizs-

gálatakor is széles körű struktúra-„leírást” ad, s közben jelzi, mely részek egy spontánabb s melyek egy tudatosabb építkezés eredményei. A nyelvi anyag „külsőbb” köreiből kiindulva halad a „belsőbb” szférák irányába. Kosztolányi elbeszélései kapcsán pl. a szóválasztás, a mondat- és képalkotás módját elemezve mutatja ki, hogy az „expozé a meglátolt, kicentizett terv szerint építkező szerkesztésbe”, az ötlet, a párbeszéd, a „külső váz, a mese” előrehaladó, racionális menetébe, hogyan tör be stílusváltással — a szituációba belefelejtkező írói spontaneitás következtében — a szorongás, a félelem tömény atmoszférája, mely az írói közérzetet, az ábrázolás lényegi magját fejezi ki.

E módszer még Tersánszky egészen más jellegű regényeinek elemzésekor is érvényesnek mutatkozik. Lengyel kimutatja, hogy a stílus frissessége, az ábrázolási nézőpont szuggesztív volta, a regénytér elevensége, a figurák életes kópésága, erkölcsi elpusztíthatatlansága mélyéről (mint kohéziós központból) „az általános érvényű emberség nagy pillanatai”, az „élet teljes tündöklésének” csillámai törnek felszínre.

Lengyel legkedveltebb epikusai persze azok, akik az alaptónusra koncentrálnak, akik a társadalmi-történelmi viszonylatokat, ráhatásokat a személyiség felfokozott érzelmi tükrözésének fényében jelenítik meg. Kétségtelenül: egy szubjektivizáló, lirizáló epikaideál ez, melyben (Ottlikot idézve) a „létezés sűrűsége, dinamikája, eksztázisa, a pusztá világ szépsége és nagyszabású volta” fejeződik ki. A „létlírának” megfelelő, e „létepike” azonban egyben intellektuálisan elemző is (s az első megírás spontán lendületét, többszöri átírásnak, mesteri továbbformálásnak kell követnie olyképpen, hogy a kezdeti frissesség eredményei se tűnjenek el).

Lengyel szerint ezen analízáló filozofikus jelleg teheti csak igazán világirodalmi érvényűvé (pontosabban: a külföld számára is elfogadhatóvá) a magyar epikát. A könyvében tárgyalt epikusok közül Kosztolányi mellett Ottlikban és Mándyban leli fel leginkább e vonásokat.

Mindemellett Lengyel Balázs változatos érdeklődési körével (többek közt pl. a tőle oly távol eső „Tűztáncosok” munkáinak figyelembevételével is) beszédesen fejezi ki azon törekvését, hogy „az értetlen és elfogult skatulyázások helyett az értékek cserebomlásának magasabb síkjára emelje a tekintetet”.

Párbeszédessé formálódó korunkban, s hazai kulturális közéletünkben az így gesztus és magatartás produktivitását, úgy hiszem, nem kell külön hangsúlyozni. A tényleges, közös értékek felismerésében való találkozás létfontosságú követelmény. (*Magvető*)

OLTYÁN BÉLA

Agnontól Yourcenarig

SZABOLCSI MIKLÓS: VILÁGIRODALOM A 20. SZÁZADBAN

A kritikai tevékenység során voltaképpen követelmény (lenne) a művek „sine ira et studio” ismertetése, a gyakorlatban azonban állásfoglalásainkba mindig belejátszik az alkotó személyiségének megítélése és a bemutató-bíráló saját hozzáállása, sőt kettejük múltbeli-jelenbeli viszonyának megannyi tényezője is. Jobb ezt nem titkolni; a (többoldalú) személyesség még a magyar kritika alighanem legnagyobb géniuszának, Németh Lászlónak bírálatát is színezte, sokszor nem is ítéletei javára. (József Attiláról írt hirhedt véleményébe nyilván belejátszott saját 19-es kiállításának áttételes megtagadása éppúgy, mint Babits és József Attila feszült viszonya, amelyben Németh akkor Babitshoz állt közelébb.) Mért tagadnók hát, hogy a mai magyar irodalomtudomány és nevelésügy kiemelkedő alakja, Szabolcsi Mik-